

УДК 159.99:355.018

DOI <https://doi.org/10.30970/PS.2021.9.4>

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПОНЯТТЯ «РЕІНТЕГРАЦІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ»

Юлія Бойко-Бузиль

*Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України,
пров. Євгена Гуцала, 4а, м. Київ, Україна, 01011
e-mail: b-byy@ukr.net*

У статті акцентовано увагу на розробку політики реінтеграції учасників бойових дій до умов мирного життя як важливого завдання держави та її соціальних інституцій. Наголошено, що наслідки військових дій на території нашої країни, спрямовані на здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії проти України, переконливо доводять важливість організації та впровадження заходів з реінтеграції не лише окупованих територій Луганської та Донецької областей та її мешканців, але й реінтеграції безпосередніх учасників бойових дій, які боронять суверенітет держави та стоять на варті її незалежності. Проаналізовано публікації і діючі нормативно-правові акти щодо питань реінтеграції. З'ясовано, що поняття «реінтеграція» поряд із уживанням щодо мігрантів, безпритульних осіб, людей, постраждалих від торгівлі, дітей, позбавлених батьківського піклування, активно використовується стосовно деокупації і повернення території українського Донбасу та розглядається як нормативний елемент розроблених Міжвідомчою робочою групою з РДР Комплексних стандартів ООН щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Підкреслено важливість якісної правової та психологічної підтримки екс-комбатантів. Виявлено, що нині відсутній єдиний підхід до тлумачення поняття «реінтеграція». Наразі не існує одностайної дефініції «реінтеграція учасників бойових дій». Звернено увагу на те, що реінтеграція покликана сприяти регулюванню свого життя особою та її участі в суспільних процесах, а також виступає керованим (з боку держави та її інституцій) і активним (з боку конкретної особи) процесом змін, який є запорукою консолідації та стабілізації суспільства та дотримання прав людини. Роз'яснено, що реінтеграція є не лише суспільним, але й глибоко індивідуальним процесом, який потребує особистої зацікавленості та безпосередньої участі суб'єкта реінтеграційних заходів. Запропоновано реінтеграцію розглядати як систему поновлення соціальної цілісності особи, а реінтеграцію учасників бойових дій тлумачити як комплексну систему поновлення цілісності особистості екс-комбатанта в умовах мирного життя.

Ключові слова: реінтеграція, учасник бойових дій, екс-комбатант, система, поновлення, цілісність.

Вступ. Військові дії на території Донецької та Луганської областей з огляду на перспективу врегулювання та подолання їх наслідків є тривалими й затяжними. Гібридність, неоднозначність зовнішнього втручання, інформаційна агресія, часткове виконання та навіть порушення міжнародних домовленостей, сепаратизм, неоднорідна громадська думка щодо проблем Донбасу та відсутність єдиної позиції в цьому питанні – це фактори, які перешкоджають пошуку оптимальної моделі реінтеграції [1, с. 155] не лише окупованих територій нашої країни, але й учасників бойових дій.

Згідно з Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони країни від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку» «в умовах триваючого здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в зоні АТО/ООС забезпечення реінтеграції учасників бойових дій до мирного життя є важливим завданням держави» [2].

Відповідно до Ст. 5 Розділу II Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» в редакції від 01.01.2021 р. учасниками бойових дій є «особи, які брали участь у виконанні бойових завдань із захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань усіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і в мирний час» [3]. Оскільки дії на сході України згідно з Женевськими конвенціями юридично та фактично підпадають під ознаки міжнародного збройного конфлікту, до учасників такого конфлікту мають застосовуватися відповідні нормативні визначення [4, с. 6]. Тому в межах цього дослідження *учасники бойових дій* – це особи, які захищали незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України, брали безпосередню участь у конфлікті на сході нашої країни, а саме учасники Антитерористичної операції (АТО) та Операції об'єднаних сил (ООС) (далі – АТО/ООС).

Однак без дослідження теоретико-методологічних засад цього явища (реінтеграції учасників бойових дій), складно зрозуміти його зміст, що й обумовило **мету** роботи – розкриття психологічних і правових основ та змістового наповнення поняття «реінтеграція учасників бойових дій».

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій вказує, що, незважаючи на розуміння реінтеграції (*reintegratio*) як возз'єднання [5]; об'єднання того, що розпалося і роз'єдналося на нових принципах, засадах [6, с. 1114]; поновлення [7, с. 391]; відтворення, повторного формування, об'єднання втрачених функцій, що уможливило подальшу діяльність [8]; спрощену процедуру відновлення втрачених громадянських прав [9]; процес переходу назад до особистих та організаційних ролей після повернення [10]; процес повернення людини в суспільство в ролі активного й незалежного члена соціального життя, що передбачає відновлення втрачених соціальних зв'язків та досягнення відповідного рівня емоційного стану [11, с. 134]; динамічний процес адаптації [12]; повторне включення людини до групи або процес включення в суспільство [13, с. 37]; відновлення вікових, гендерних та культурно відповідних ролей у сім'ї, громаді та на робочому місці [14], донині відсутнє єдине визначення цього поняття, хоча термін «реінтеграція» зустрічається також і в нормативно-правових актах України. Так, у ст. 16 Закону України «Про соціальні послуги» реінтеграція трактується як «соціальна послуга, що передбачає узгоджені дії фахівців із надання постійної або систематичної комплексної допомоги» [15]. У ст. 16 Конвенції про права осіб з інвалідністю додається, що реінтеграція має «відбуватися в обстановці, яка сприяє зміцненню здоров'я, благополуччя, самоповаги, гідності та самостійності відповідної особи та здійснюватися з урахуванням потреб, зумовлених віково-статевою специфікою» [16]. В Указі Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2020 року» [17] наголошується, що для «розв'язання проблеми реінтеграції необхідно створити умови для мотивації особи». До теоретико-методологічної сутності реінтеграції як до поняття мало хто звертається. Термін існує, його активно використовують, але тлумачать, виходячи лише з авторського задуму.

Реінтеграцію помилково ототожнюють із ресоціалізацією. Однак термін «ресоціалізація» доцільно використовувати щодо осіб, які перебувають у конфлікті із законом (ув'язнених і засуджених), оскільки етимологічно поняття «ресоціалізація» складається з префіксу «ге» або «повторний процес» та терміну «соціалізація», що походить від латинського «socialis» (соціальний) і передбачає повторне засвоєння суспільних цінностей та норм. Зі свого боку реінтеграція, яка також складається з префіксу «ге» та слова «інтеграція» («integration») – відновлення, поновлення) означає об'єднання частин в єдине ціле. Отже розуміємо, що ресоціалізація спрямована на відновлення втраченого соціального статусу, повернення особи до загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві; вона визначає доцільність і напрямки виправлення деформованої соціальності.

Реінтеграція покликана до відновлення втраченого людиною відчуття особистої цілісності, соціальної інтегрованості та громадянської консолідованості.

Говорячи про ресоціалізацію, ми маємо на увазі впорядкування розбалансованих соціальних норм. Коли ж ми говоримо про реінтеграцію, йдеться про відновлення соціальності (феномен, який характеризує суспільний устрій загалом, охоплює спільну діяльність людей, спрямовану на відтворення людини як суспільної істоти, та виявляється у взаємовідносинах людей із різними сферами буття, оскільки спрямований на розширення просторово-часового поля формування та реалізацію потенціалу для самореалізації, саморозкриття особистості, вияву її творчих здібностей) [18]).

Отже, забезпечуючи механізмами, способами, моделями взаємодії та участі в суспільстві, реінтеграція тотожна процесу переходу від стану, в якому людина не була повноцінно функціонуючим членом суспільства, до стану, за якого індивід самостійно контролює та регулює своє життя та участь у суспільних процесах [19, с. 438]. Саме реінтеграція дає можливість стати самодостатньою людиною, мати доступ до соціальних мереж і контактів; вона орієнтована на забезпечення психосоціального здоров'я особи [1, с. 156].

Згідно з діючим Класифікатором соціальних послуг, затвердженим Наказом Міністерства соціальної політики України 23.06.2020 р. № 429, «отримувачами соціальних послуг за кодом 014.0 (Соціальна інтеграція та реінтеграція) є внутрішньо переміщені особи; особи, постраждалі від торгівлі людьми; бездомні особи; біженці; шукачі притулку; національні меншини; діти та особи, які перебувають/перебували в спеціалізованих або інтернатних закладах» [20]. Однак поряд із уживанням поняття «реінтеграція» щодо мігрантів; безпритульних осіб; людей, постраждалих від торгівлі; дітей, позбавлених батьківського піклування, ця дефініція використовується також стосовно деокупації і повернення території українського Донбасу та розглядається як нормативний елемент Комплексних стандартів ООН щодо роззброєння, демобілізації і реінтеграції [21].

Тобто реінтеграція об'єднує коло осіб, коли йдеться про зовнішнє сприяння набуття ними втрачених прав і можливостей, відновлення активного соціального життя, організацію належних умов життєдіяльності, забезпечення соціальної, медичної, психологічної, матеріальної підтримки, створення передумов для компенсації майнової та моральної шкоди.

Важливо наголосити, що реінтеграція будується навколо «Я-концепції», де «Я» – це не просто індивідуальність, а особистість, яка розглядається зсередини. Внаслідок певних життєвих подій, зокрема екстремальних і таких, як «обставини, що виявляються занадто складними для їх подолання, ризик для здоров'я чи життя людини, небажання оточення зрозуміти особу, зміна ситуації та швидкоплинність обставин, повна відсутність будь-якої підтримки тощо» [22, с. 103], особистість втрачає психологічний баланс, з яким пов'язані не лише внутрішнє відчуття благополуччя, але й цінність особи загалом.

Цілісність особи є цінністю самоактуалізації людини [23, с. 38], ознакою особистісного зростання, самовираження, дозрівання та розвитку [23, с. 195]. Як показник психічно здорової особистості цілісність детермінує внутрішню єдність особистості, здатність до повноцінного життя. Бути внутрішньо єдиним означає мати гармонійне внутрішнє становище та розумітися із самим собою та з оточуючим світом. Саме психологічна природа цілісності характеризує вектор онтогенетичних змін особистості, процеси її становлення та формування, де соціальна активність набуває виключної ролі як показник повторної інтеграції особистості.

Соціальна активність як системна соціальна якість, у якій виражається та реалізується глибина й повнота зв'язків особистості із соціумом, рівень перетворення її на суб'єкт суспільних відносин є однією з найважливіших умов реінтеграції, під час якої

особа усвідомлює себе в суспільстві як цінність. Соціальна активність передбачає свідому й цілеспрямовану діяльність людини, яка визначає та характеризує ступінь або міру персонального впливу суб'єкта на навколишню дійсність. Саме соціальна активність дає змогу особі відчутися потрібною в суспільстві (внутрішній рівень) та бути ініціативною в усіх сферах життя (зовнішній рівень) [10, с. 29], результатом чого є поновлення порушених соціальних норм і цінностей і досягнення успіху у професійній діяльності та житті в цілому, тобто загальна успішна реінтеграція особистості.

Враховуючи зазначене вище й те, що «особистість живе, розвивається та формується як цілісність» [24, с. 45] лише в соціалізованому середовищі, *реінтеграцію* доцільно розглядати як *систему поновлення соціальної цілісності особи*, де системний підхід обумовлює надання та забезпечення державою конкретних послуг і можливостей, серед яких людина обирає затребувані й докладає певних зусиль для збалансування внутрішньої єдності та відновлення власної соціальної активності. Усуваючи перешкоди, які ускладнюють або унеможливають участь особи в суспільному житті як повноцінного члена громади, реінтеграція є процесом розвитку зміни певного стану (зовнішня реінтеграція) та активних дій самої особи (внутрішня реінтеграція).

Підсумовуючи наведене вище, підкреслимо, що *реінтеграція* як *керований* (з боку держави та її інституцій – суб'єкт впливу; той, хто впливає, тобто надавач послуг) та *активний* (з боку конкретної особи – суб'єкт впливу, той, на кого впливають, тобто отримувач послуг) *процес змін* (суб'єкт-суб'єктна взаємодія як взаємодія надавача та отримувача з метою взаємного обміну задля відновлення соціально-психологічного балансу) є запорукою консолідації та стабілізації суспільства загалом і дотримання прав людини зокрема, що й визначає вектор безпечного майбутнього.

Що ж стосується безпосередньої реінтеграції учасників бойових дій, згадаємо записку Генерального секретаря ООН Кофі Аннана від 24.05.2005 р., в якій реінтеграція визначена як процес, за допомогою якого экс-комбатанти набувають цивільного статусу й отримують стабільну зайнятість і дохід. Інакше кажучи, реінтеграція є соціально-економічним процесом із відкритими часовими рамками, який відбувається передусім у громадах на місцевому рівні та за допомогою якого колишні учасники бойових дій набувають цивільного статусу й отримують стабільну зайнятість і дохід [19, с. 121].

Разом із тим реінтеграція учасників бойових дій – це і процес повернення комбатантів до виконання своїх соціальних ролей (професійних та сімейних) після демобілізації [25, с. 417], тобто звільнення з військової служби [26], а у випадку військовослужбовців та співробітників системи МВС України – повернення на постійне місце дислокації підрозділу після виконання службових (бойових) завдань на території проведення АТО/ООС. Тому реінтеграція учасників бойових дій покликана не повернути экс-комбатанта до того стану, в якому він перебував до участі у військових діях, а показати йому, як співіснувати з отриманим бойовим досвідом та можливими проявами воєнно-травматичного стресу, де процес реінтеграції як повторна професійна та соціальна інтеграція [27, с. 12]) насправді виступає *комплексною системою поновлення цілісності особистості экс-комбатанта в умовах мирного життя*.

Отже, автором розкрито теоретико-методологічне підґрунтя поняття «реінтеграція», визначено його місце в системі наук та чітко окреслено суть та значення реінтеграції учасників бойових дій, з одного боку, як процесу, а з іншого – як активної позиції до змін самого экс-комбатанта.

Висновки. Реінтеграція є важливим завданням держави та її соціальних інституцій. Факт, що військові дії не лише загрожують суверенітету держави, але шкодять цілісності суспільства та психологічному благополуччю громадян, підтверджує доцільність розроб-

ки і впровадження реінтеграції не лише в рамках деокупації і повернення території українського Донбасу, але й допомоги безпосереднім учасникам бойових дій. Відтак актуальною є розробка проблематики реінтеграції учасників бойових дій, досвід перебування яких у зоні АТО/ООС детермінує симптоматику воєнно-травматичного стресу. Відсутність єдиного підходу до тлумачення реінтеграції як поняття дає всі підстави запропонувати розглядання реінтеграції як системи поновлення соціальної цілісності особи, а реінтеграцію учасників бойових дій розуміти як комплексну систему поновлення цілісності особи екс-комбатанта в умовах мирного життя. *Перспективою подальших наукових досліджень* ми вбачаємо розроблення моделі реінтеграції учасників бойових дій до умов мирного життя.

Список використаної літератури

1. Ржевська Н. Ф. Модель реінтеграції окупованих територій Донбасу в контексті світової практики. *Політикус*. 2020. № 2. С. 155–163.
2. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони країни від 14 травня 2021 року «Про Стратегію людського розвитку». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225/2021#Text> (дата звернення: 27.11.2020)
3. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 26.11.2020)
4. Аналітичний звіт щодо забезпечення потреб учасників російсько-української війни на місцевому рівні. Громадська організація «Всеукраїнська правозахисна організація «Юридична сотня». 2017. 40 с.
5. Савчук І. Г. Словник суспільної географії. Електронне видання. URL: <https://geohub.org.ua/node/4868> (дата звернення: 26.11.2020)
6. Большой толковый словарь русского языка. / Сост. и гл. ред. С. А. Кузнецов. Санкт-Петербург: «Норинт», 2000. 1536 с.
7. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
8. Психологічний словник / авт.-уклад. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова; ред. Н. А. Побірченко. Київ: Науковий світ, 2007. 274 с.
9. Экономика и право: словарь-справочник / Сост. Л. П. Кураков, В. Л. Кураков, А. Л. Кураков. Москва: Вуз и школа. 2004. 1072 с. URL: <http://economics.niv.ru/doc/dictionary/economy-and-law/index.htm> (дата звернення: 26.11.2020)
10. Currie S. L., Day A., Kelloway E. K. Bringing the troops back home: modeling the postdeployment reintegration experience. *Occup. Health Psychol.* 2011. P. 38–47.
11. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи / упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.
12. Reistetter T. A. Appraising evidence on community integration following brain injury: a systematic review. *Occupational therapy international.* 2005. P. 196–217.
13. Міжнародна термінологія у сфері міграції: українсько-англійський тлумачний словник. Київ: Міжнародна Організація з Міграції. 2015. 100 с.
14. Department of Veterans Affairs. VHA handbook 1172.04: Physical medicine and rehabilitation individualized rehabilitation and community reintegration care plan. Washington, DC: Veterans Health Administration. 2010.
15. Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 27.11.2020)
16. Конвенція про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (дата звернення: 27.11.2020)

17. Указ Президента України «Про Національну молодіжну стратегію до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/94/2021#Text> (дата звернення: 27.11.2020)
18. Сімахова А. О. Соціальність як детермінанта розвитку соціальної економіки у глобальних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 20(3). С. 47–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2018_20%283%29_12 (дата звернення: 27.11.2020)
19. Явір В. А. Реінтеграція тимчасово окупованих територій як завдання етнонаціональної політики України. *Правова держава*. 2017. Вип. 28. С. 437–444. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PrDe_2017_28_53 (дата звернення: 26.11.2020)
20. Наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 27.11.2020)
21. Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. ПРООН в Україні. 2017. 248 с.
22. Корнев О. М. Екстремальна ситуація: сутність, зміст та рівні подолання. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2007. Вип. 1. С. 97–104.
23. Маслоу А. Мотивация и личность. 3-е изд. / Пер. с англ. Санкт-Петербург: Питер, 2019. 400 с.
24. Максименко С. Д. Психологія особистості: змістовні ознаки. *Наука і освіта*. 2014. № 5. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_5_10 (дата звернення: 26.11.2020)
25. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості: монографія / [за ред.: С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова]. Суми: Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. 540 с.
26. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення окремих питань виконання військового обов'язку та введення військового обліку» від 30 березня 2021 р. № 1357-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1357-20#Text> (дата звернення: 27.11.2020)
27. Єгорова О. Б. Реабілітаційна психологія: курс лекцій. Навчально-методичний посібник для студентів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2018. 132 с.

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL BASIS OF THE CONCEPT “REINTEGRATION OF COMBATANT PARTICIPANTS”

Yuliia Boiko-Buzyl

*State Research Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine,
4a, Y. Gutsalo Lane, Kyiv, Ukraine, 01011
e-mail: b-byu@ukr.net*

The article focuses on the development of a policy of reintegration of combatants into the conditions of peaceful life as an important task of the state and its social institutions. It was stressed that the consequences of hostilities on the territory of our country, aimed at implementing measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression against Ukraine, convincingly prove the importance of organizing and implementing measures to reintegrate not only the occupied territories of Luhansk and Donetsk regions and its residents, but also the reintegration of direct participants in hostilities, who defend the sovereignty of the state and guard its independence. The available literature and current regulations on reintegration issues are analyzed. It was found that the concept of «reintegration» along with the use of migrants, homeless people, victims of trafficking, children deprived of parental care, is also

actively used in the deoccupation and return of Ukrainian Donbass and is considered a normative element developed by the Interdepartmental Working Group DDR of the United Nations Comprehensive Standards on Disarmament, Demobilization and Reintegration. The importance of quality legal and psychological support for ex-combatants is emphasized. It was found that there is still no single approach to the interpretation of the concept of reintegration. There is currently no unanimous definition of «reintegration of combatants». Attention is drawn to the fact that reintegration is designed to help a person regulate his life and participation in social processes and is a controlled (by the state and its institutions) and active (by a particular person) process of change, which is the key to consolidation and stabilization of society and human rights. It is explained that reintegration is not only a social, but also a deeply individual process that requires personal interest and direct participation of the subject of reintegration measures. It is proposed to consider reintegration as a system of restoring the social integrity of the person, and to interpret the reintegration of combatants as a comprehensive system of restoring the integrity of the ex-combatant's personality in a peaceful life.

Key words: reintegration, combatant, ex-combatant, system, renewal, integrity.